

การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณวัตถุสถานในท้องถิ่น

ปรีชา นุ่นสุข

1. บทนำ

แม้ว่าการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณวัตถุสถานจะเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับประชาชน และหน่วยงานต่าง ๆ เพียงใดก็ตาม แต่การดำเนินการดังกล่าวต้องกระทำอย่างระมัดระวังและมีหลักวิชา เพราะหากละเลยแล้ว จะเกิดปัญหาตามมา คือ โบราณวัตถุสถานจะหมดคุณค่าไปในทันที จึงเข้าทำนองเป็นการทำลายมากกว่าการอนุรักษ์ ประชาชนทุกคนจึงต้องเรียนรู้ภาระหน้าที่ของแต่ละคน แต่ละฝ่าย ไม่กระทำการนอกเหนือหน้าที่ด้วยการขาดความรู้ความเข้าใจ หากทำได้เช่นนี้จึงจะถือได้ว่าทุกคนได้ทำหน้าที่ และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานในท้องถิ่นและในชาติอย่างแท้จริง

แต่ในปัจจุบันนี้ได้เกิดสภาพการณ์บางประการที่ได้ส่อไปในทางที่ได้ชี้ให้เห็นว่าที่อ้างว่าได้กระทำไปเพื่อการอนุรักษ์นั้น ที่แท้เป็นการทำลายมากกว่าการอนุรักษ์รุนแรงยิ่งขั้นทุกที ทั้งที่เป็นการกระทำโดยองค์การของรัฐและการกระทำของภาคเอกชน โดยเฉพาะที่นครศรีธรรมราช ซึ่งในระยะนี้ดูเหมือนจะได้รับผลกระทบดังกล่าวนี้มากกว่าใครทั้งหมด จนผู้เขียนเองก็คาดไม่ถึง และตามไม่ทัน เพราะไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่าผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายจะเอาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของชาติที่เรามีเหลือกันเพียงน้อยนิด เหล่านี้มาประหารได้ถึงเพียงนั้น อาทิ วัดคันดึก สร้างกำแพงเมือง โบราณนครศรีธรรมราชที่ยังหลงเหลืออยู่ เป็นอนุสรณ์ให้ศึกษากันเพียงน้อยนิดที่เชิงสะพานนคร (น้อย) หรือสะพานหน้าเมืองให้กลายเป็นมีสภาพใหม่ เอี่ยมเยี่ยมอย่างภายในพระวิธาตามประสาช่างอิฐช่างปูนที่ชาญฉลาดและมีฝีมือ หรือไม่กี่วันคันดึกชาวโพ้นทะเลก็มาประกาศว่าต่อไปนี่เราทั้งหลายจะมาย้ายกุฏิทรงไทยอายุ 100 ปีเศษในวัดวังตะวันตก ซึ่งตั้งอยู่กลางเมืองไปสร้าง

ในที่ใหม่ให้มองดูงดงาม โดยหาได้รู้ไม่ว่ากฎหมายไทยและกฎหมายโลกได้ห้ามการย้ายโบราณสถาน ในทุก ๆ กรณีเอาไว้ เป็นต้น ยิ่งดูไปก็ยิ่งสับสนจนไม่รู้ที่บ้านนี้เมืองนี้ใครเป็นใคร ใครทำหน้าที่อะไร อะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ จนดูราวกับว่าโลกนี้มีตบอดจนขาดหลักวิชากันอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้น

2. หลักการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน

การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสิ่งแวดล่อมศิลปกรรมมีหลักการที่สำคัญที่ผู้ดำเนินการต้องยึดถือปฏิบัติร่วมกันหลายประการ โดยเฉพาะการดำเนินการ ในชั้นปฏิบัติการนั้น มีเครื่องมือ เครื่องใช้ วัสดุ อุปกรณ์ แนวคิด วิธีการและบุคลากร เป็นการเฉพาะทั้งสิ้น แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงหลักเบื้องต้นในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสิ่งแวดล่อมศิลปกรรมที่ทุกคนสามารถยึดปฏิบัติร่วมกันได้ดังนี้ คือ

2.1 หลักการอนุรักษ์โบราณวัตถุ

2.1.1 การรักษาโบราณวัตถุ เนื่องจากโบราณวัตถุเป็นสิ่งของที่เคลื่อนที่ได้ ดังนั้น อันดับแรกในขั้นตอนของการอนุรักษ์โบราณวัตถุ คือ การรวบรวม รักษา และระมัดดูแลมิให้โบราณวัตถุสูญหาย

ในส่วนของรัฐบาลนั้น ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่รวบรวม รักษา และระมัดดูแลมิให้โบราณวัตถุของชาติเสียหายและสูญหาย คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ แต่เดิมนั้นนิยมตั้งไว้ในวังโบราณในหัวเมืองต่าง ๆ แต่หัวเมืองหลายแห่งไม่มีวังโบราณ จึงได้ใช้วัดที่สำคัญแทน เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณ และแก้ปัญหาเรื่องที่ดินในการก่อสร้าง อีกทั้งการตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไว้ในวัดมีความเหมาะสมในด้านอื่น ๆ ด้วย คือ

2.1.1.1 วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน การตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในวัด จึงทำให้ประชาชนได้เข้าชม และประชาชนจะได้อุปถัมภ์บำรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

2.1.1.2 วัดมีสถานที่ โดยปกติภายในวัดจะมีอาคารสถานที่อยู่มาก จึงสามารถใช้อาคารสถานที่เหล่านั้นมาปรับปรุง เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติชั่วคราวในระยะก่อตั้งได้ สะดวก เช่น วิหาร ศาลา และพระระเบียง เป็นต้น

2.1.1.3 **วัดมีบุคคลากร** เนื่องจากภายในวัดมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ และพระสงฆ์ยอมพอใจในการกระทำคุณประโยชน์แก่ประชาชนโดยเฉพาะในการบำรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เช่น การกำกับดูแล การรับบริจาคโบราณวัตถุ และการจัดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นต้น

2.1.2 **การตรวจโบราณวัตถุ** โดยทั่วไปการตรวจโบราณวัตถุ มักจะกระทำด้วยวัตถุประสงคที่สำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก เพื่อจะได้ทราบว่าโบราณวัตถุแต่ละชิ้นเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญสมควรจะสงวนไว้สำหรับชาติหรือไม่ เพียงใด

ประการที่สอง เพื่อจะได้ทราบว่าโบราณวัตถุแต่ละชิ้นเป็นศิลปะแบบใด เกิดขึ้นในระยะเวลาหรือยุคสมัยใด มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเพียงใด รวมทั้งการจัดระบบข้อมูลทางโบราณวัตถุทุกชิ้นให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า การจัดแสดง การให้บริการข่าวสาร และประโยชน์อื่น ๆ ต่อไป

2.1.3 **การค้นหาโบราณวัตถุ** การค้นหาโบราณวัตถุมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ เพื่อดำเนินการให้โบราณวัตถุในท้องที่ต่าง ๆ อยู่ในสภาพที่ปลอดภัยจากการถูกทำลายด้วยสาเหตุต่าง ๆ และสูญหาย โดยทั่วไป เมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุจะต้องนำส่งให้ทางราชการ เพื่อให้ทางราชการเป็นผู้ดูแลรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ และสถานที่เก็บรักษา คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จากสภาพการณ์ในระยะเวลาที่ผ่านมาแล้วได้ว่า การได้มาซึ่งโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินั้น ได้มาโดยสาเหตุที่สำคัญ 4 ลักษณะ คือ

2.1.3.1 **การเก็บรวบรวมโดยเจ้าหน้าที่** เป็นลักษณะที่มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ได้ค้นพบโบราณวัตถุ โดยเฉพาะโบราณวัตถุที่ถูกทิ้งกระจัดกระจายอยู่ตามท้องที่ต่าง ๆ และโบราณวัตถุเหล่านั้นไม่มีผู้ใดหวงแหน เช่น ศิลจารึก ชิ้นส่วนอาคาร และชิ้นล่อนเทวรูป เป็นต้น

2.1.3.2 **การใช้อำนาจกฎหมาย** ในบทบัญญัติทั้งหมด ที่เกี่ยวกับโบราณวัตถุสถานที่ใช้กันมาตั้งแต่โบราณตราบจนปัจจุบันนี้ มักจะบัญญัติไว้ตรงกันว่าโบราณวัตถุทั้งปวงเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ผู้พบจะต้องนำส่งให้ราชการ จะเก็บหรือปกปิดไว้ไม่ได้ มิฉะนั้นจะมีโทษ และผู้นำส่งให้ทางราชการจะได้รับรางวัลจากทางราชการด้วย

2.1.3.3 การใช้งบประมาณเพื่อการซื้อ ในกรณีที่ผู้ครอบครองโบราณวัตถุ โดยชอบด้วยกฎหมาย และโบราณวัตถุนั้นมีคุณค่าอย่างยิ่งครบถ้วนในทุกด้านทางราชการอาจจะพิจารณาซื้อโบราณวัตถุนั้นเป็นสมบัติของแผ่นดินก็ได้

2.1.3.4 การบริจาค นับตั้งแต่ได้มีการเปิดพิพิธภัณฑสถาน ให้ประชาชนเข้าชม ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 เป็นต้นมา ประชาชนที่เข้าชมจำนวนมากเกิดความประทับใจในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จึงได้นำโบราณวัตถุมาบริจาคให้กับทางราชการอยู่เสมอ โดยได้ตระหนักว่า การบริจาคโบราณวัตถุดังกล่าวจะยังประโยชน์แก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติหลายประการ อาทิ

ประการแรก ชื่อของผู้บริจาคจะปรากฏอยู่ในแผ่นดินตลอดไป

ประการที่สอง โบราณวัตถุนั้นจะไม่มีวันตกไปเป็นสมบัติส่วนตัวของผู้หนึ่งผู้ใดแน่นอน

ประการที่สาม โบราณวัตถุได้รับการเก็บรักษาอย่างถูกวิธี โดยรัฐบาล และสถานที่ที่มั่นคงและปลอดภัยกว่าเดิม

ประการที่สี่ โบราณวัตถุชิ้นนั้นกลายเป็นแหล่งความรู้ของมนุษยชาติ

ประการสุดท้าย โบราณวัตถุชิ้นนั้น จะช่วยในการเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติคุณของท้องถิ่นและประเทศชาติ

2.2 หลักการอนุรักษ์โบราณสถาน

2.2.1 การสำรวจโบราณสถาน เป็นขั้นตอนการค้นหาให้ทราบว่า มีโบราณสถานปรากฏในที่ใดบ้าง และโบราณสถานแห่งนั้นมีรายละเอียดเป็นอย่างไร เช่น ชื่อ ที่ตั้ง อาณาเขต เส้นทางคมนาคม สภาพภูมิประเทศ รูปร่างลักษณะ ประวัติ และสภาพปัจจุบัน เป็นต้น

ในการดำเนินการขั้นตอนนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะหน่วยงานในท้องถิ่นควรเร่งรัดดำเนินการอย่างจริงจัง ก่อนที่โบราณสถาน แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจะถูกทำลายไปจนหมดสิ้น ในปัจจุบันมีหน่วยงานในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการนี้หลายหน่วยงาน อาทิ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด, หน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นประจำจังหวัด, หน่วยศิลปากร,

สำนักงานศึกษาธิการจังหวัด, สำนักงานศึกษาธิการอำเภอ, วิทยาลัยครู และมหาวิทยาลัย เป็นต้น
หน่วยงานเหล่านี้มีบทบาทผู้รับผิดชอบให้ดำเนินการดังกล่าวได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีองค์กรต่าง ๆ ใน
ท้องถิ่นที่สามารถสนับสนุนการดำเนินการสำรวจโบราณสถานได้อีก และประการสำคัญ ประชาชนใน
ชาติทุกคนสามารถดำเนินการดังกล่าวได้

ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้การสำรวจโบราณสถานของประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพใน
มาตรฐานเดียวกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรจะทำแบบสำรวจและประสานงานแจกจ่ายไปยัง
ผู้เกี่ยวข้อง และขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่และประชาชนในการกรอกแบบสำรวจดังกล่าวด้วย

เมื่อดำเนินการสำรวจโบราณสถานแล้ว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการนี้ควรจัดทำระบบ
ข้อมูล ทะเบียน แผนที่ และตีพิมพ์ผลการสำรวจออกเผยแพร่ เพื่อประโยชน์ในการต่าง ๆ ต่อไป

2.2.2 การตรวจสอบโบราณสถาน เป็นขั้นตอนในการสำรวจโบราณสถานใน
ขั้นตอนนี้เมื่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ทราบข้อมูลจากการสำรวจโบราณสถานแล้ว ให้จัดส่งเจ้าหน้าที่
หรือนักวิชาการ หรือนักโบราณคดี หรือผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับโบราณสถานออกไปยังโบราณสถานทุก
แหล่ง เพื่อการตรวจสอบโบราณสถานในชั้นรายละเอียด โดยอาจจะต้องศึกษาค้นคว้าถึงรูปแบบทาง
ศิลปะ อายุสมัย และความสำคัญด้วย และอาจจะต้องมีการขุดค้นหรือขุดทดสอบทางโบราณคดีที่แหล่ง
โบราณสถานเหล่านั้นด้วย โดยพิจารณาดำเนินการตามความจำเป็น และตามควรแก่กรณี

2.2.3 การศึกษาโบราณสถาน ขั้นตอนนี้นับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่ดำเนินการได้
ลำบากยากเย็นกว่าขั้นตอนอื่น ๆ เพราะโบราณสถานในแต่ละท้องถิ่นและในประเทศไทยมีมาก จึง
ยากที่จะรักษาได้อย่างทั่วถึงทุกแห่งในเวลาเดียวกัน จึงควรจัดลำดับความสำคัญ ความเร่งด่วน
และความจำเป็นในการรักษาโบราณสถานเหล่านั้น แล้วดำเนินการไปตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม โบราณสถานทุกแห่งจะต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแล และรักษาในทันทีที่
มีการค้นพบ จะทิ้งไว้เฉย ๆ ไม่ได้ ดังนั้น จึงได้มีการกำหนดให้มีการรักษาโบราณสถานใน 3
ลักษณะ คือ

2.2.3.1 การรักษาสภาพ ในขั้นนี้ต้องดำเนินการให้โบราณสถาน ได้รับการดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพเดิม ไม่ให้ถูกทำลายเสียหายมากกว่าที่ค้นพบในครั้งแรก โดยใช้มาตรการห้ามปรามมิให้ผู้ใดรื้อทำลาย หรือบุกรุกโบราณสถาน

2.2.3.2 การปรับปรุงสภาพ ในขั้นนี้เป็นการรักษาดูแลให้โบราณสถานที่ย่ำรดทรุดโทรมอยู่มีสภาพที่ดีขึ้น เช่น การกำจัดวัชพืชที่ปกคลุมอยู่ให้หมดไป และกำจัดป้องกันตัวโบราณสถานมิให้พังทลายต่อไปอีก เป็นต้น

2.2.3.3. การบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นขั้นตอนที่เน้นการรักษาโบราณสถานให้มีความมั่นคงขึ้น ยุติการพังทลาย แต่ให้รักษารูปแบบทางศิลปะและสภาพเดียวกับที่ได้ค้นพบในครั้งแรก ไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมใด ๆ ในโบราณสถาน โบราณสถานปรากฏอยู่อย่างใดก็ให้คงไว้เช่นนั้น โดยต้องดำเนินการตามหลักการบูรณะโบราณสถานอย่างเคร่งครัด จะละเลยไม่ได้

การบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานในประเทศไทยนั้น ในระยะที่ผ่านมาได้ปรากฏผลเสีย บางประการ กล่าวคือ ในการบูรณะโบราณสถาน เอกชนหรือประชาชนมักจะศรัทธาบำเพ็ญกุศลในการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน โดยเฉพาะโบราณสถานในพระพุทธศาสนา ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ผู้ดำเนินการบางรายมักชอบรื้อหรือแก้ไขแบบอย่างของเดิมของโบราณสถาน หรือเปลี่ยนแปลงแบบอย่างของโบราณสถานไปตามชอบใจตนจนสูญเสียความเป็นโบราณสถานไป

ดังนั้น ในการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน โดยเฉพาะในส่วนที่มีผู้มีจิตศรัทธาอุดหนุน การปฏิสังขรณ์ ให้ทุกฝ่ายกวดขันให้มีการปฏิบัติตามหลักการบูรณะโบราณสถานอย่างเคร่งครัด อาทิ

ประการแรก ในกรณีที่มีผู้มีจิตศรัทธาจะบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานที่สำคัญ ให้มีการชี้แจงและควบคุมให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทำตามรูปแบบเดิม อย่าให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปร่างลักษณะ และลวดลายของโบราณสถานไปเป็นอย่างอื่นตามใจชอบ

ประการที่สอง อย่าให้มีการรื้อทำลายโบราณสถานที่สำคัญ เพื่อจะสร้างของใหม่ขึ้นมาแทน

ประการที่สาม อย่าให้มีการก่อสร้างของใหม่ขึ้นในโบราณสถาน เพราะจะทำให้โบราณสถานเสียหาย เสียสง่า และเสื่อมคุณค่า

3. หลักการบูรณะโบราณสถาน

คณะกรรมการพิจารณาว่าด้วยโบราณวัตถุศิลปวัตถุ (Le Conseil Superieur des Antiquites et des Beaux-Arts) ซึ่งเป็นผู้รักษามาตรฐาน ของการบูรณะโบราณสถาน ในประเทศอิตาลีและเป็นศูนย์กลางของการพบปะเจรจาทางวิทยาศาสตร์ ศิลปะ และวิชาการ โดยผู้แทนนานาชาติมีความเห็นว่า การบูรณะโบราณสถานเป็นงานหนักและต้องรับผิดชอบมาก เพราะคุณค่าของโบราณสถานมีไม่น้อยกว่าคุณค่าของโบราณวัตถุที่เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นอกจากนี้การบูรณะโบราณสถานยังเพิ่มพูนความรู้ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรมและวิชาการสาขาอื่น ๆ อีกด้วย

จากประสบการณ์คณะกรรมการชุดนี้ที่ผ่านมาคณะกรรมการคณะนี้มีมติว่าด้วยเรื่อง การบูรณะโบราณสถาน หรือ "หลักการบูรณะโบราณสถาน ค.ศ. 1931" (Charte de la restauration 1931) ดังนี้ คือ

3.1 ในการบูรณะโบราณสถาน ให้เสริมเฉพาะความมั่นคงแข็งแรงของโบราณสถาน พยายามหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงและการทำลายโบราณสถาน

3.2 ในการบูรณะโบราณสถานที่จะทำเพื่อความงาม และเอกภาพทางสถาปัตยกรรม จะต้องคำนึงถึงโบราณสถานที่เหลืออยู่ อย่างอาศัยการสันนิษฐาน และต้องศึกษาจากส่วนที่เป็นของแท้ดั้งเดิม ไม่ใช่จากส่วนที่ต่อเติมขึ้นภายหลัง

3.3 ในการบูรณะโบราณสถานเก่าแก่มาก จนหาความเกี่ยวข้องกับอารยธรรมสมัยใหม่ไม่ได้ ไม่ควรจะต่อเติมเสริมต่อ ควรจะใช้วิธีหรือและทำรากฐานให้มั่นคง และประกอบเข้ารูปเดิม (L' anastylose) คือ การเอาส่วนที่แตกหลุดไปแล้ว แต่ยังสามารถพบได้ในบริเวณนั้นมาประกอบให้เป็นรูปเดิม ถ้าจำเป็นต้องต่อเติมก็ให้ทำเพื่อการทรงตัวหรือเพื่อความแข็งแรงเท่านั้น

3.4 การบูรณะโบราณสถานรุ่นใหม่ ควรใช้วิธีการให้คล้ายของเดิม และการบูรณะไม่ควรจะไปเปลี่ยนรูปร่างของโบราณสถานนั้น ๆ

3.5 ชิ้นส่วนวัตถุทุกชิ้นที่มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะ
เป็นของยุคใดสมัยใด เมื่อค้นพบควรจะได้รับรักษาไว้อย่างดี การจะพิจารณาว่าชิ้นส่วนวัตถุชิ้นใดมี
ความสำคัญเพียงใด ไม่ควรจะเป็นความเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการตามโครงการบูรณะโบราณ
สถานแต่ผู้เดียว

3.6 สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับโบราณสถาน ควรระวังไม่ให้
ขนาด สี และแบบไปทำลายคุณค่าของโบราณสถานนั้น ๆ

3.7 การต่อเติมที่จำเป็นต้องทำ เพื่อความแข็งแรงของโบราณสถาน ไม่ว่าจะ
เพียงบางส่วน หรือ ทั้งหมด ควรต่อเติมให้น้อยที่สุด เท่าที่จะทำได้ การสร้างใหม่หมด
(Reconstruction) จะทำได้กับโบราณสถานที่มีทรงเรขาคณิตเรียบ ๆ และไม่มีลวดลายตกแต่ง
เท่านั้น

3.8 การต่อเติมที่สร้างขึ้นใหม่ จะต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน โดยการใช้วัสดุต่าง
ต่างกับของเดิม หรือโดยการต่อเติมเพียงคร่าว ๆ ไม่มีลวดลายเช่นของเดิมหรือโดยการทำเครื่องหมายบอกไว้ก็ได้ การทำดังกล่าวทั้ง 3 ประการ นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการบูรณะโบราณ
สถานครั้งต่อไปแล้วยังทำให้ไม่เกิดการเข้าใจผิดในหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกด้วย

3.9 การเคลื่อนย้ายของเก่าออก และเอาของใหม่เข้ามาแทนที่ ควรทำโดยอาศัย
หลักวิชาการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เข้าช่วย ไม่ควรทำโดยไม่มีหลักฐานทาง
หลักฐานทางวิทยาศาสตร์

3.10 ของที่ได้จากการขุดค้นและการสำรวจทางโบราณคดี ต้องดูแลรักษาอย่างดี
และอย่างถูกต้อง

3.11 การบูรณะโบราณสถานแต่ละครั้งก็เช่นเดียวกับการขุดค้นทางโบราณคดีควรทำ
เอกสารในรูปของรายงานทางวิชาการ ซึ่งรวบรวมจากบันทึกประจำวันของการบูรณะโบราณสถานมี
ภาพถ่ายและภาพถ่ายประกอบ รายงานทางวิชาการดังกล่าว ควรบอกโครงสร้างและรูปร่างของ
โบราณสถานอย่างละเอียด รวมทั้งการปฏิบัติงานทุกระยะของการบูรณะโบราณสถานด้วย

คณะกรรมการฯ เห็นพ้องต้องกันว่า การบูรณะโบราณสถาน เป็นเรื่องยุ่งยาก เพราะแต่ละแห่งมีปัญหาไม่เหมือนกัน หลักการต่าง ๆ ในการบูรณะโบราณสถานข้างต้นทั้ง 11 ข้อ ควรจะนำมาตรวจสอบและประชุม สัมมนา และอภิปรายร่วมกันเป็นครั้งคราว จึงขอเสนอแนะดังต่อไปนี้ คือ

ประการแรก ในการบูรณะโบราณสถานทุกครั้ง ไม่ว่าจะดำเนินการโดยเอกชนหรือ สอนราชการก็ตาม ขอให้ยึดถือข้อแนะนำข้างต้นทั้ง 11 ข้อ เป็นหลักในการดำเนินงาน

ประการที่สอง ควรจะมีการพบปะกันระหว่าง ผู้ควบคุมการบูรณะโบราณสถาน (Surintendants) ณ กรุงโรม ปีละครั้ง เพื่อจะได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และปัญหาที่ตน ได้พบ พร้อมทั้งวิธีการแก้ปัญหาอื่น ๆ ให้กันและกันฟัง

ประการที่สาม รายงานการบูรณะโบราณสถาน ดังที่กล่าวไว้แล้วในข้อ 3.11 ข้างต้น ขอให้ถือเป็นเรื่องจำเป็น และขั้นตอนไปควรพิมพ์เป็นเอกสารทางวิชาการ เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติในการ ขุดค้นทางโบราณคดีในแต่ละครั้ง